

П. ЛІНИЦЬКИЙ ТА КИЇВСЬКА РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Петро Іванович Ліницький (1838 — 1906) — ця постать нашої культури й досі залишається невідомою. У дослідницькій літературі минулого століття феномен «славетної київської школи» пов'язують насамперед з такими видатними іменами як І.М.Скворцов, архім. Інокентій (І.А.Борисов), В.С.Карпов, Й.Г.Міхневич, П.С.Авсєнев, О.М.Новицький, С.С.Гогоцький, П.Д.Юркевич. І це цілком справедливо, бо кожен із цих філософів зробив вагомий внесок у розвиток української духовно-академічної філософії ХІХ століття. Але звертає увагу той факт, що на аналізі творчого доробку П.Д.Юркевича несподівано припиняються майже всі теоретичні дослідження філософської традиції київської школи.

Чим це зумовлене? Чи тим, що П.І.Ліницький, Д.І.Богдашевський, М.О.Олесницький, В.З.Завітневич, В.І.Екземплярський, П.П.Кудрявцев взагалі не справили помітного впливу на розвиток філософської думки України другої половини. ХІХ — початку ХХ ст., і з від'їздом П.Юркевича до Москви назавжди був втрачений традиційно високий рівень викладання філософії в Київській духовній академії? Чи може тим, що головні філософські сили Києва в останню чверть ХІХ ст. все більше набувають світського характеру і зосереджуються, перш за все, в Університеті Св. Володимира (О.О.Козлов, О.М.Гіляров, Є.М.Трубецької, Г.І.Челпанов)? Чи може тим, що після сумнозвісної літературно-філософської сутички П.Юркевича з М.Чернишевським Київська духовна академія, вихованцем якої був Юркевич, поступово починає розглядатися «прогресивними діячами Росії» як провінційний осередок «реакційного мра-

кобісся»? Останні припущення мають значну підставу, а от перше — цілком суперечить фактам. Саме це ми і спробуємо показати на прикладі творчості одного з видатних представників київської школи філософського теїзму кінця XIX — початку XX ст. Петра Івановича Лiniцького, спадщина котрого до цього не була предметом спеціальної наукової розвідки.

Народився П.І.Лiniцький 23 листопада (5 грудня) 1839 року в сім'ї священника Харківської єпархії, закінчив Охтирське духовне училище та Харківську духовну семінарію, магістр ХХІІ курсу (1861 — 1865) Київської духовної академії, після закінчення якої з 1865 р. — викладач філософських наук у КДА, з 1867 р. — бакалавр філософії, з 1869 р. — доцент, з 1871 р. — екстра-ординарний, з 1876 р. — ординарний і, нарешті, з 1890 р. — заслужений професор філософії КДА¹. Був одним із останніх слухачів лекцій П.Д.Юркевича у стінах Київської духовної академії. Навчався разом з І.Нечуєм-Левицьким, майбутнім видатним українським письменником, та з М.І.Петровим — майбутнім відомим архівознавцем, секретарем Церковно-історичного та археологічного товариства в Києві (постійним членом якого був з 1873 р. і П.Лiniцький).

Отже, понад сорок років (з 1865 р. і до самої смерті у 1906 р.) П.І.Лiniцький викладав філософські курси у КДА. Майже двадцять років він обіймав кафедру історії філософії (з 1869 р.), а з 1887 р. — кафедру логіки та метафізики. В окремі роки за дорученням Ради академії читав логіку, педагогіку, патрологію та метафізику. З викладацькою діяльністю П.І.Лiniцький поєднував і наукові студії. Зокрема в 1874 р. його праця «Огляд філософських вчень» за рішенням учбового комітету Св. Синоду була відзначена Макарієвською премією та рекомендована як учбовий посібник для всіх духовних семінарій². Обидві дисертації вченого — магістерська «Різні напрями німецької філософії після Гегеля у відношенні їх до релігії» і докторська «Вчення Платона про Божество» — являли собою цікаві самостійні дослідження у галузі історії філософії.

Помер П.І.Лiniцький 12 (26) червня 1906 р. За власним його заповітом похований на кладовищі Флорівського монас-

¹ Див.: Формулярный список о службе заслуженного ординарного профессора КДА Действительного Статского Советника Петра Ивановича Лiniцкого. // ЦДІА України. — Ф. 711. — Оп. 1. — Од. зб. 10931.

² Див.: Публичные диспуты в Академии. Докторский диспут экстраординарного проф. П.Лiniцкого. // Труды КДА. — К., 1876. — Т. III. — Кн. 7. — С. 235.

тиря на Замковій горі, з якої відкривається чудовий краєвид на Поділ та колишню Київську духовну академію, якій філософ віддав усе своє творче життя.

Що ми знаємо про П.Ліницького як про особистість? Яким він був? Сучасники згадують про нього як про відлюдника. Він не терпів фамільярності, тримав дистанцію у спілкуванні і розкривав своє духовне ество тільки вузькому колові найближчих друзів. Він був ворогом будь-якої примарності та облудності, що прикриваються та ховаються за реальністю. Девізом його життя були слова: «Бути, а не видаватися!», і цьому девізові київський філософ слідував усе своє життя. Стан духовного усамітнення був найхарактернішою рисою його індивідуальності. Він жив життям приватної особи, котра зберігала свою незалежність, і при цьому аж ніяк не намагалася протиставити чи нав'язати свій філософський спосіб життя іншим. Бажання зберегти свій філософський спосіб існування загострювалося тільки тоді, коли він потребував захисту. А з плином часу цей захист ставав усе нагальнішою потребою. Йдеться про останні роки життя київського філософа, які припали на період поразки Росії у війні з Японією (1904 — 1905 рр.) та революційних подій 1905 року. Ці події збентежили і глибоко розчарували філософа, котрий до останнього моменту вірив у перемогу Росії у війні та загалом у велике майбутнє своєї вітчизни, підкреслюючи, що «... для нас усе в майбутньому; ми повинні очікувати для себе в майбутньому незрівнянно більше, ніж маємо у минулому»³. З цього моменту мислитель з великим занепокоєнням дивився у майбутнє, і це занепокоєння, як ми тепер бачимо з висоти останньої чверті ХХ століття, не було марним. Вболіваючи, що ті культурні цінності, які створюються виключно талановитими індивідуальностями (в цьому питанні він погоджується з Ніцше), можуть бути знищеними і згубленими розлюченим натовпом, який ніколи не буде в змозі у масі своїй досягнути в усій достеменній глибині філософію Гегеля, трагедії Шекспіра, симфонії Бетховена, П.Ліницький виступає проти демократичних перетворень у суспільстві, проти парламентаризму, підкреслює, що суто механічним шляхом, тобто шляхом підрахунку голосів, не можна вирішити суспільних проблем, бо істина, на думку філософа, ніколи не була на боці більшості.

³ Ліницький П.И. Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего, образования. // Вера и разум. — 1897. — Т. II. — Ч. 2. — С. 368.

Отже, за своєю суспільно-політичною орієнтацією П.Ліницький належав до консервативно-ліберального крила тогочасної інтелігенції, як, до речі, і П.Юркевич, але з цього ж ніяк не випливає, що і Ліницький, і Юркевич були «реакційними мракобісами» XIX століття.

Своєрідний філософський портрет П.Ліницького найбільш повно розкривається в його останніх працях, в яких він поступово залишає сферу філософії і вступає до царини теології. Але перш ніж здійснити цей крок, він дає розгорнутий та не позбавлений оригінальності виклад та обґрунтування традиційних філософських проблем.

Загалом філософський спадок вченого складає біля двадцяти фундаментальних праць та велика кількість статей, що протягом майже сорока років постійно друкувалися автором в «Трудах Киевской духовной академии» та в богословсько-філософському часописі «Вера и разум», що видавався при Харківській духовній семінарії. Існують також критичні статті німецькою, французькою, давньоєврейською, давньогрецькою та латиною. Неодноразово П.Ліницький виступав також з рефератами, доповідями, повідомленнями з проблем мистецтва, літературознавства, філософії релігії у Церковно-історичному та археологічному товаристві при КДА та друкувався в його «Чтениях»⁴.

Період, в який розпочинає свою діяльність П.Ліницький, припадає на злам 60 — 70-х років XIX століття. Як зазначає Д.Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні», це був час, коли «філософія йде у найми до конкретних наук, почасти перетворюючись у методологію наук, почасти обмежуючись спробами синтези і систематизації матеріалу, поназбираного конкретними науками... Тому-то і серйозна філософська думка зустрілася в російській (а почасти і українській) пресі лише знушання і насмішку»⁵. Це був час, коли матеріалізм сприймався як найгостріший ідейний вираз суспільно-політичного та ліберального руху інтелігенції. Як підкреслював пізніше М.Бердяєв, «не бути матеріалістом було

⁴ Див.: Систематический указатель статей, помещенных в журнале «Труды КДА» 1860 — 1904. — К., 1906. — С. 131.

⁵ Чижевский Д. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992. — С. 205-206.

визнано морально підозрілим. Якщо ви не матеріаліст, то значить ви за поневолення людини і народу»⁶.

Саме в цей час П.Ліницький намагається довести необхідність запровадження та розповсюдження серйозної філософської освіти. За переконанням мислителя, «філософія повинна слугувати загальнолюдській потребі в самоосвіті. Тому вона аж ніяк не може лишатися замкненою в школах і бути виключно надбанням окремих особистостей»⁷. Підкреслимо, що у творчості П.Ліницького чільне місце посідали проблеми, котрі хвилювали тогочасну філософську громадськість: виправдання філософії та узasadнення її фундаментальних постулатів у зв'язку з розповсюдженням вульгарного матеріалізму та позитивізму, послідовна та аргументована критика останніх, з'ясування співвідношення віри та знання, творче осмислення німецької філософії взагалі і кантівських філософських принципів зокрема на основі православно-християнської традиції.

П.Ліницький — типовий представник київської школи філософського теїзму, мислитель релігійний, для якого роздуми про предмет віри були істотною потребою його внутрішнього життя. І все ж таки його богословсько-філософським поглядам більше притаманна духовність, ніж релігійність. І в буденному житті, як згадували сучасники, «церковно-богослужбові обряди не були для нього тим, чим вони були для віруючого «вугляра»; він і в храмі лишався філософом: храмове оточення створювало настрій близькості до Абсолютного Духу, роздуми про який були суттєвим моментом його філософствування. Євхаристія була для нього актом найтіснішої єдності духу людського з Духом Абсолютним, але тонкощі догматичних суперечок завжди здавалися йому малозначимими та несуттєвими»⁸.

Найбільш послідовно питання про предмет віри розглядається П.Ліницьким у таких ґрунтовних працях як «Посібник до вивчення питань філософії (елементи філософського світопогляду)» (1892) та «Значення філософії для богослів'я (Посібник з апологетичного богослів'я)» (1904). І хоча філософ завжди чітко розмежовував богослів'я і філософію, в цих пра-

⁶ Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. — М., 1990. — С. 39.

⁷ Ліницький П.И. Образовательное значение философии // Труды КДА. — 1872. — Т. III. — Кн. II. — С. 6.

⁸ Кудрявцев П.П. Профессор Петр Иванович Линицкий. Некролог. // Труды КДА. — К., 1906. — Т. II. — Кн. 6. — С. 758.

він яскраво виступає водночас як богослов і як філософ. Пільком природньо, що для П.Ліницького, як представника духовно-академічної традиції, ідея співвідношення віри та знання є одним із вирішальних принципів у побудові власної філософської системи. У цьому зв'язку набувають нового змісту висновки мислителя щодо головних завдань філософії, які П.Ліницький вбачав, по-перше, у створенні наукової філософії і, по-друге, в узгодженні науки з релігійною вірою.

Зазначимо, що сучасники вважали П.Ліницького представником богословського раціоналізму або умоглядного богослів'я, як його тоді називали. Про це свідчить хоча б аналіз теїстичної системи П.Ліницького, даний проф. Д.І.Богдашевським. Д.Богдашевський називав філософську систему П.Ліницького «здоровою метафізикою», вважаючи, що єдність віри та знання досягається Ліницьким за допомогою його звернення до «умоглядного богослів'я, де релігійні уявлення пояснюються раціональним шляхом, або зводяться до основних понять розуму»⁹. Це не завадило Д.Богдашевському стверджувати, що «Ліницький досить глибокий та самобутній мислитель»¹⁰, праці котрого «сприяють створенню істинно християнського світорозуміння та загалом християнської філософії, і тим самим підривають підвалини для будь-яких хибних міркувань»¹¹. Аналогічної думки дотримувався і П.П.Кудрявцев, котрий пояснював, що «непохитна віра в буття абсолютного Духу та в безсмертя людської душі збуджували П.Ліницького нерідко звертатись до з'ясування питання про співвідношення віри та знання і до розкриття умоглядних підвалин християнського богослів'я»¹², підкреслюючи, що «методологічні засади умоглядного богослів'я не завадять християнському богослів'ю, оскільки зміст християнської віри перебуває в гармонії з апіорними началами розуму»¹³. Як відомо, у схильності до богословського раціоналізму (неологізму) свого часу безпідставно звинувачували архім. Інокентія (Борисова). Подібні звинувачення ми знаходимо і щодо теїстичної філософії П.Ліницького: «Негативне відношення професора до емпіричних методів в богослів'ї, в

⁹ Богдашевський Д.И. Здравая метафизика. // Труды КДА. — К., 1894. — Т. II. — Кн. 5. — С. 126-127.

¹⁰ Там же. — С. 138.

¹¹ Там же. — С. 125.

¹² Кудрявцев П.П. Профессор Петр Иванович Линицкий. Некролог // Труды КДА. — К., 1906. — Т. II. — Кн. 6. — С. 759.

¹³ Там же. — С. 760.

зв'язку з раціоналістичним характером його власної богословсько-філософської системи, — згадував П.П.Кудрявцев, — давало привід докоряти цій системі в сухості, нежиттєвості, формалізмі, — тобто в усіх тих недоліках, що були притаманні давніх-давен середньовічній схоластиці. Але ці дорікання були несправедливими та абсолютно безпідставними»¹⁴.

За радянських часів дослідники одноставно зараховували П.Ліницького до ідеалістичного табору, стверджуючи, що він «намагався примирити ідеалізм з матеріалізмом на основі ідеалізму та поставити науку на службі релігії»¹⁵, що він — «філософ православно-теїстичного штибу, котрий намагався примирити віру та знання шляхом розмежування їхніх сфер»¹⁶. Тільки в публікаціях останніх років починає з'являтися неупереджене ставлення та справді науковий інтерес до вивчення творчого спадку представників духовно-академічної філософії, зокрема до філософії П.І.Ліницького¹⁷.

На думку П.І.Ліницького, питання про співвідношення віри та знання в історії людства виникало і буде виникати надалі тому, що в різні історичні періоди змінюється самий його зміст: «Питання про співвідношення між розумом та Одкровенням, знанням та вірою, між філософією та богослів'ям неможливо вирішити раз і назавжди. Навпаки, це питання вимагає для кожного часу особливого вирішення, відповідного з духом цього часу, із станом розвитку науки, освіти, з потребами і умовами життя»¹⁸. Так, в епоху патристики питання про віру та знання залежало від визначення ставлення нової віри до язичництва. Отці Церкви не в змозі були цілковито нехтувати значенням язичництва і прагнули відбити нападки язичницької філософії на християнство, тому найбільший вплив на вирішення цього питання мала філософія Платона. В середні ж віки не знали іншої філософії, окрім філософії Арістотеля, тому питання про віру та знання набуло тут іншого вигляду, а саме — як узгодити між собою християнську догматику з філософією Арістотеля. Продовжуючи свої міркування, Ліницький доходить висновку, що наслідком французької революції було збудження у європейсь-

¹⁴ Там же. — С. 761.

¹⁵ Нарис історії філософії на Україні. — К., 1966. — С. 229.

¹⁶ Философская мысль в Киеве. — К., 1982. — С. 231.

¹⁷ Див.: Історія філософії на Україні. — К., 1994. — С. 297 — 299. Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України др. пол. XIX — поч. XX ст. — К., 1993. — 149 с.

¹⁸ Линицкий П.И. О православии, как истинно-христианской вере. // Вера и разум. — Харьков, 1897. — Т. II. — Ч. 2. — С. 510.

ких народів прагнення до національної самобутності, тому і головними чинниками суспільно-політичного життя почали визнаватися національні начала. На думку мислителя, філософи того часу намагалися пов'язати ці начала із загальнолюдськими ідеями, а головними формами вираження загальнолюдських начал того часу визначались наука і мистецтво.

В Росії питання про співвідношення віри та знання найбільш чітко, на думку П.Ліницького, трансформується в поглядах західників та слов'янофілів. Західники доводили, що тільки наукова освіта може залучити Росію до загальнолюдського життя і звільнити її від закостенілості, а слов'янофіли вбачали підставу та запоруку її національної самобутності саме в злитті православ'я із народним життям. П.Ліницький стверджує, що слов'янофіли розуміють віру в дусі шеллінго-гегелівської філософії, причому розглядають це питання в соціально-політичному аспекті. Звичайно, йому, як представнику духовно-академічної філософії, яку почасти розглядають як попередницю саме слов'янофілства в Росії, ближчі погляди слов'янофілів, але й до них він ставиться досить критично. Філософ вважає, що «слов'янофіли надмірно ідеалізували давню Русь до Петра I, а також і церковне життя того часу; у зв'язку з цим висували непомірні та нездійсненні вимоги щодо свободи преси, щодо права народу обирати із свого середовища улюблених пастирів, а це неминуче призвело б до найзгубніших наслідків»¹⁹.

На думку П.Ліницького, питання про співвідношення віри та знання в останній чверті XIX століття набуває нового вигляду і розглядається вже не з соціально-політичної, а із природничо-наукової точки зору: «Не про відношення між національним та загальнолюдським тепер може йти сперечання (як у слов'янофілів та західників), а про відношення між природним та надприродним. Все природне відходить до царини наукового пізнання, а надприродне — це предмет віри»²⁰. Неприйнятливою для мислителя є та позиція, згідно з якою віра в надприродне лежить поза науковою сферою, і нічого спільного з наукою не має. Він був переконаний, що методами природничих наук не можуть бути розкриті таємниці духу, а тому «елемент віри необхідний і в науці, саме як віра в Істину... Яких би змін не зазнавала наука у своєму подальшому розвитку, як би не розширювався обсяг ца-

¹⁹ Там же. — С. 520.

²⁰ Там же.

рини наукових знань, ніколи наукою не буде усунута необхідність релігійної віри, бо підвалина релігійної віри міститься в єстві людського розуму»²¹. Саме цим пояснює філософ глибoku релігійність таких великих вчених як Коперник, Галілей, Кеплер, Ньютон. На думку мислителя, якби насправді існувала така рішуча протилежність між знанням та вірою, тоді б ні в житті, ні у свідомості однієї людини не могли б узгоджуватися ці протилежності, утворюючи один суцільний характер.

Філософ не відмовляється від допомоги віри у науковому пізнанні, але водночас наполягає на суттєвому значенні розуму в справі віри: «Ті, котрі хотіли б зовсім позбутися уможлядності в справі віри, очевидячки вимагають по суті того, щоб зовсім не мислити про предмет віри, але таким чином предмети ці можуть зробитися зовсім чужими для нашого мислення. Тільки завдяки постійному розмірковуванню над предметом віри, він стає близьким нашій душі та набуває сили над самими потаємними її рухами»²².

Він стверджує необхідність підтримки, захисту та впровадження релігійної віри як такого особистісного переконання, що доглибинно впливає на весь внутрішній світ людини. Мислитель впевнений, що саме по собі наукове дослідження ще не містить нічого протилежного положенням віри. Інша справа — ті наукові результати та висновки, до яких ведуть ці дослідження, саме вони призводили в історії людства до зіткнень між наукою та релігійною вірою. На думку філософа, ці зіткнення не стільки залежали від самих наукових та релігійних положень, скільки від певного їх тлумачення.

У зв'язку з питанням про співвідношення знання і віри Ліницький розглядає питання про співвідношення філософії і релігії. Мислитель вважає, що всяка релігія містить у собі теоретичні уявлення про Бога, про світ та про людину; таким чином у будь-якій релігії є підвалини більш-менш цілісного світогляду, до створення якого саме й прагне філософія. Звідси зрозуміло, що філософія і межує, і збігається з релігією. Відмінною ознакою їх розмежування, вважає П.Ліницький, є те, що філософія має своєю підвалиною розум і тому завжди визнає своїми тільки ті

²¹ Линицкий П.И. Значение философии для богословия (Пособие к апологетическому богословию). // Чтения в Церковно-историческом и археологическом обществе при КДА. — К., 1904. — Вып. 5. — С. 125.

²² Линицкий П.И. Пособие к изучению вопросов философии (элементы философского мирозерцания). — Харьков, 1892. — С. 61.

погляди, які здобуті шляхом логічних міркувань. Нерідко збігаючись з релігією, філософія все ж таки завжди, на думку мислителя, намагається очистити релігійні уявлення від усього незрозумілого та дивовижного, зробити їх більш-менш зрозумілими, чи навпаки, сама підносить до висоти релігійних споглядань на основі цілісної системи понять (у середньовічній філософії). Навіть представники містицизму не могли повністю заперечити значення розуму в пізнанні істини. П.Ліницький доходить висновку, що якщо «раніше філософія була служницею богослів'я, то тепер, по справедливості, філософію можна було назвати помічницею богослів'я»²³.

Основне завдання релігії мислитель вбачав у моральному вихованні людей, підтримці в них свідомості обов'язку, любові до істини. Саме для цього потрібна віра, чистота, цнотливість серця, які зміцнюють людський дух, дають людині моральні та етичні почуття. П.Ліницький підкреслював, що та філософська система, котра відріклася від теїстичного світоспоглядання, неспроможна гідним чином обґрунтувати свої моральні ідеї і з неминучістю сходить до принципів євдемонізму (грубого чи витонченого), бо ніяким іншим чином неможливо довести, що прагнення та жадоба до щастя самі по собі можуть зробити людину моральною особою: «Навпаки, і саме щастя всю свою вартість отримує тільки від тієї моральної гідності, яка є метою абсолютною і нічому непідлеглою»²⁴. Київський філософ вважає, що віра є позитивним станом душі та її певною настроєм, котрий впливає на поведінку та загалом на все життя людини і має виховне значення. А невір'я, як проста відсутність віри, є порожнеча душі, а тому якщо і може впливати на поведінку людини, то тільки руйнівним чином. За глибоким переконанням мислителя, слід визнати теїзм не тільки психологічно необхідною, але й розумною філософською системою, бо «якби дійсно для мислячої людини не існувало ніяких теоретичних підвалин, що виправдовували б теїзм, тоді було б можливим і навіть необхідним визнати, що людина може лишатися цілком релігійною тільки доти, доки не мислить суто по-філософськи,

²³ Ліницький П.И. Значение философии для богословия (Пособие к апологетическому богословию). — С. 86.

²⁴ Ліницький П.И. Два конца (Конец XVIII и конец XIX веков). По поводу книги проф. А.Н.Гилярова «Предсмертные мысли XIX века во Франции // Труды КДА. — К., 1904. — Т. II. — С. 163.

і якщо вона не обдарована здібністю до систематичного та наукового мислення»²⁵.

Як типовий представник академічної духовно-релігійної філософії, П.Ліницький, обґрунтовуючи необхідність релігійної віри, виступав проти будь-яких проявів релігійного фанатизму. Як підкреслювали сучасники П.Ліницького, його богословсько-філософська система в цілому носила раціоналістичний характер, тому філософ рішуче заперечував емпіричні методи у богослів'ї, які ґрунтувалися на історичному та психологічному досвіді: «Докорінна помилка сучасних шукачів віри в тому, — стверджує філософ, — що вони дивляться на релігію як на науку, на християнство як на свого роду філософію, на Ісуса Христа як на звичайного, поряд з іншими, засновника релігії... а на розум як на єдиний засіб повернення загубленої віри»²⁶. Так само критично філософ ставиться і до містицизму, позаяк останній негативно оцінює роль розуму.

Розв'язання проблеми співвідношення віри і знання, їх сполучання у свідомості людини та роль у світопізнанні можливе лише на основі розмежування розуму й серця як двох головних сфер людської духовності. Проблема взаємин розуму і серця посідає важливе місце у творчому доробку П.Ліницького, продовжувача попередніх традицій київської релігійно-філософської школи. У питанні про співвідношення розуму і серця мислитель відстоює досить своєрідну позицію, що проходить рефреном повз всю його творчість. Не заперечуючи важливого значення серця як осереддя душевного й духовного життя людини, філософ водночас наполягає і на необхідності розуму, вимагає гармонії розуму з іншими душевними силами людини: «Недостатньо одного тільки прийняття християнського віровчення, недостатньо віри в те, що це вчення істинне, необхідне при цьому і засвоєння віровчення, причому засвоєння, по можливості, всіма силами душі»²⁷. П.Ліницький наполягає на важливій ролі розуму в релігійному житті людини. Він ставить слушне запитання: чи доцільно визнавати головним органом релігійності людини її серце та волю і водночас нехтувати розумом? Філософ застерігає від

²⁵ Ліницький П.И. О необходимости метафизики // Вера и разум. — Харьков, 1897. — Т. II. — Ч. I. — С. 185, 191.

²⁶ Ліницький П.И. Значение философии для богословия (Пособие к апологетическому богословию). — С. 76.

²⁷ Там же. — С. 73.

тих згубних наслідків, що виникають як результат однобічного розмежування та нехтування якоюсь однією стороною духовного життя людини: «Розум може породжувати іноді сумніви, але з цієї причини відкидати важливість значення розуму є повним безглуздом. Відсікайте сумнів, боріться з ним, але не відкидайте розуму!.. Отці Церкви справді надавали головного значення в справі віри та моралі серцю. Але це тому, що діялись на серце як на осереддя та центр душевного життя, покладали на його *об'єднуючу* силу душі, а тому не виключали й розуму, а вимагали тільки гармонії розуму з іншими душевними силами людини»²⁸. Без серця розум безсилий, але й без розуму серце сліпе й позбавлене керівництва — саме на такому розумінні співвідношення розуму і серця наполягає П. Ліницький, тим самим продовжуючи традицію східної патристики щодо тлумачення цієї проблеми.

Згадаємо, що, за П. Юркевичем, розум — тільки світло, що освітлює свою основу, або «розум є вершина, а не коріння духовного життя людини»²⁹. За П. Ліницьким, серце — це осереддя та центр душевного й духовного життя людини, це об'єднуюча сила душі, але й розум — не менш важлива частина душі, ніж серце. Розум П. Ліницький трактує здебільшого інтелектуалістично, в дусі новоевропейської філософії і наполягає на гармонії та узгодженості розуму з іншими душевними силами людини як у справі віри, так і в наукових дослідженнях. Виділяючи поряд із серцем і гармонізуючи функцію розуму, П. Ліницький тим самим доповнює погляди П. Юркевича, але ні в якому разі не протиставляє свою позицію точці зору Юркевича.

Безперечно, що П. Ліницькому притаманна традиційна для західноєвропейської філософії гносеологізація та раціоналізація філософської свідомості. Навіть сам мислитель вважав свою філософську систему раціоналістичною. Але попри це, раціоналістичною вона лишалася скоріше за формулою, ніж за змістом. «Західним» тут було якраз найменш суттєве. Загалом для київського філософа характерне «вкраплення» своїх власних думок у раціоналістичну традицію німецької класики, а саме, творче осмислення кантівських філософських принципів у межах християнської духовної традиції. В творчості П. Ліницького загалом думки представників німецької філо-

²⁸ Там же. — С. 86.

²⁹ Юркевич П. Д. Вибране. — К., 1993. — С. 95.

софської культури осмислюються через призму української духовної традиції, синтезуються з теїзмом. Зовнішні раціоналістичної системи мислителя просякнуті високою духовністю. Все, що залучається П.Ліницьким до сфери софського осмислення, зорієнтовано на пошуки та осмислення насамперед проблеми людини та з'ясування її моральних духовних начал.

Як відомо, переважаючою тенденцією української філософії вважається так звана «філософія серця»: «Головним критерієм зарахування того чи іншого мислителя в лоно української філософії... є зв'язок його вчення з традиціями української духовності, найприкметнішою серед яких є культура «серця». Тільки послуговуючись цим критерієм можна досягнути суті та унікальності (у розумінні індивідуальної неповторності) власне української філософії другої половини XIX — початку XX ст.»³⁰, — підкреслює М.Лук. Але, як відзначає В.С.Лісовий, «попри релігійно-містичну чи релігійно-ідеалістичну філософську антропологію, репрезентовану Григорієм Сковородою і Памфілом Юркевичем, маємо філософські ідеї, які не вписуються в цю традицію. Фактично поза цією традицією лежать філософські курси професорів Києво-Могилянської академії чи, скажімо, аналітично зорієнтована філософія другої половини XIX — поч. XX ст.»³¹. Виникає запитання: якою мірою ідеї П.Ліницького дотичні до цієї традиції? Чи може вони якраз суперечать їй? Слідування традиції може виражатись як у стурбованості одними й тими ж проблемами, так і в специфічному їх висвітленні. Якщо ставити це питання таким чином, то стає зрозумілим, що одностайної відповіді ми не отримаємо. Але в будь-якому випадку має сенс ще раз підкреслити, що філософська спадщина П.Ліницького не підпадає під якесь усталене визначення, а тому потребує подальшого поглибленого вивчення.

³⁰ Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України др. пол. XIX — поч. XX ст. — К., 1993. — С. 9.

³¹ Історія філософії України. — К., 1994. — С. 19.